

правила взаємовідносин, лідерство, престиж, службову кар'єру, систему винагород, стиль поведінки, спосіб життя і т. п.

СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ – це переміщення людей із однієї соціальної групи до іншої.

Недостатній розвиток соціальних груп – одна з важливих умов для розвитку тоталітарних та авторитарних режимів. І навпаки – урізноманітнення соціальної структури є важливою передумовою демократизації суспільства, що пориває з тоталітаризмом. Посилення соціального плюралізму виступає важливим об'єктивним фактором демократизації життя в усіх його сферах. Історичний досвід засвідчує, що установка на соціально однорідне суспільство не відповідає потребам прогресу цивілізації.

Тема 3. Основні віхи світової політичної думки

Зародження політичної думки пов'язується з тим ступенем суспільного розвитку, коли виникає приватна власність на засоби виробництва, відбувається соціальне розшарування суспільства, утворюється державність. Саме проблеми держави і права, владних відносин у суспільстві були й залишаються в центрі політичної думки.

Розмаїття політичних ідей та імен їх авторів є надзвичайно широким. Не претендуючи на всеосяжність, ми зупинимося лише на тих, які, з нашого погляду, справили найсуттєвіший вплив на сучасне розуміння політики й політичних процесів.

3.1. Виникнення і розвиток політичної думки в Стародавньому світі

Політична думка зародилась в стародавні часи в країнах Стародавнього Сходу – Єгипті, Вавилоні, Індії, Китаї, Персії.

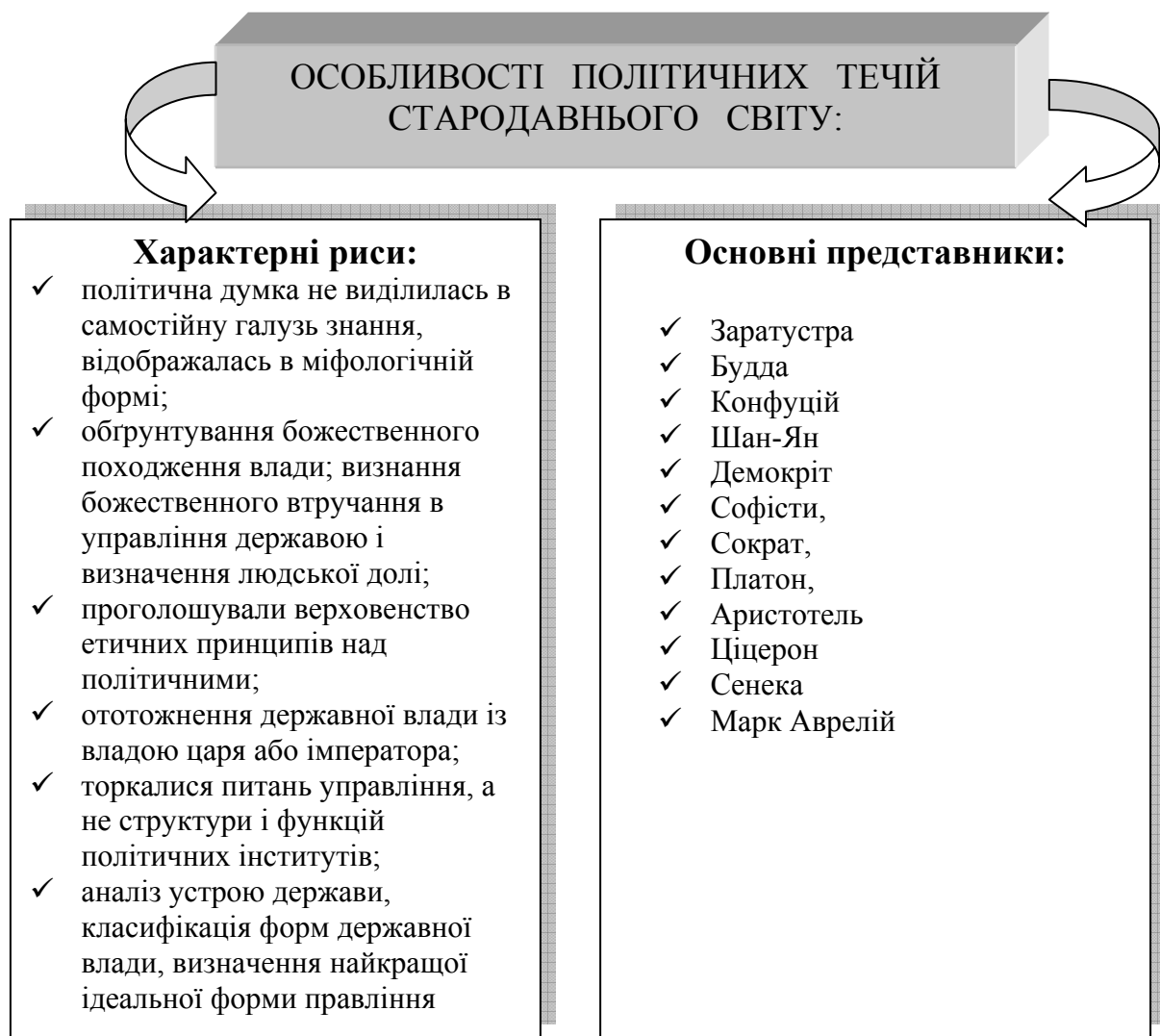

Рис. 3.1 Особливості політичних течій стародавнього світу

ЄГИПТЯНИ вважали, що ключ до проблем функціонування державної влади, справедливості, правосуддя перебуває в руках богині істини і порядку Маат. Творцем світу і всього живого на Землі, верховним царем і батьком інших богів вважали бога сонця, бога-фараона Ра, який владарював над богами і людьми. Потім він передав царювання своїм нащадкам, теж богам – Осірісу, Ісіді, Сету, Гору та іншим. Від них пішло понад 340 фараонів-людей. У такий спосіб пропагувалося божественне походження державної влади, виправдовувалася східна деспотія, підпорядкованість “нижчих вищим”.

Суспільство уявлялось єгиптянам як піраміда, верхівка якої – боги і фараони, підніжжя – народ. Між ними – жерці, знать, чиновники. Водночас єгипетські мислителі закликали не зловживати владою,

приборкувати корисливі прагнення, поважати старших, не грабувати бідних, не ображати слабких тощо.

ШУМЕРСЬКА ранньополітична думка, як і єгипетська, вбачала джерело влади у верховному божестві, яке разом з підлеглими богами визначає земні справи і людські долі. Це зафіксовано в написах на глиняних табличках про реформи Урунімгіни (XXIV ст. до н. е.), піснях і переказах про Гільгамеша (XXIII ст. до н. е.), Шумерських законах (XXI ст.), законах Білалами – правителя Ешнунни (XX ст. до н. е.), Царських списках (XX–XIX ст. до н. е.) тощо.

ВАВІЛОНЯНИ залишили одну з найцінніших пам'яток східної політико-правової думки – Закони Хаммурапі (1792–1750 до н. е.). З 282 статей цього кодексу збереглося 247, в яких зафіксовано прагнення до втілення вічної справедливості, до подолання зла і беззаконня. Право розглядалось не як сакральна (священна), а світська сутність.

ЗАРАТУСТРА (VIII ст. до н. е. засновник зороастризму – міфологічних уявлень стародавніх персів): у центрі його вчення боротьба добра і зла. Держава має бути земним втіленням небесного царства, монарх має насаджувати добро, боротися проти зла в державі. При владі мають бути найдоброчесніші люди. Закликав до взаємної любові, прощення, миру.

БУДДА (563–483 рр. до н. е.; збірник “Дігха Нікайя”):

Його вчення зосереджено на особі, яку необхідно позбавити від постійних страждань. Заперечував теорію божественного походження каст і царської влади. Пропонував людям відмовитися від бажань і пристрастей, зробити своє життя невіддільним впливу середовища.

КОНФУЦІЙ (551–479 рр. до н. е.) – яскравий представник стародавньокитайської думки. Погляди Конфуція викладено у книзі “Луньюй” (“Бесіди і судження”), складеній його учнями.

Конфуцій розвивав патріархально-патерналістську концепцію держави, відповідно до якої держава виступає як велика сім'я. Влада правителя в державі є такою, як влада батька в сім'ї, а відносини правителів і підданих нагадують сімейні відносини, де молодші залежать від старших. Правитель (імператор) є “сином неба”, його влада має божественне походження. Конфуцій висував важливу вимогу дотримання в державному управлінні моральних принципів, був противником будь-якого насильства і вважав, що забезпечення суспільного порядку має здійснюватися не шляхом насильства, а через удосконалення самої людини, дотримання доброчесності.

Доброчесність у тлумаченні Конфуція виступає як широкий комплекс етико-правових норм і принципів, до якого входять правила ритуалу, людинолюбство, піклування про людей, шанобливе ставлення до батьків, відданість правителю, відчуття обов'язку тощо.

Регулювання політичних відносин за допомогою вимог доброчесності у вченні Конфуція різко протиставляється управлінню на основі законів, що було зумовлено їх традиційно каральним значенням. Конфуцій не заперечував повністю значення законодавства, однак відводив йому допоміжну роль, висуваючи на передній план у регулюванні суспільних відносин вимоги доброчесності.

МО ЦЗИ (479–400 рр. до н. е.), – засновник моїзму, розвивав ідею природної рівності всіх людей і обґрунтовував договірну концепцію виникнення держави, в основі якої лежить ідея належності верховної влади народу.

Мо Цзи вважав, що влада має використовувати не лише насильство й покарання, а й моральні форми впливу на людей. Мо Цзи висунув ідею договірного походження держави та управління. У давнину, вважав він, не було управління й покарання, кожен мав власне розуміння справедливості, й тому у відносинах між людьми панувала ворожнеча.

Ідея єдиної для всіх справедливості і єдиної законодавчої влади була спрямована у Мо Цзи проти свавілля чиновників, які, встановлюючи свої порядки, вдавалися до насильства й жорстоких покарань. Важливе місце у його вченні посідає вимога врахування інтересів простого народу в управлінні державою. Він рішуче виступав за звільнення низів суспільства від гніту, страждань та убогства. Бідність Мо Цзи вважав джерелом безпорядків у державі.

ШАН ЯН (390–338 рр. до н. е.) – виступив з обґрунтуванням управління, яке спирається на закони й суворі покарання (легізм). Стверджував, що організація державного управління має ґрунтуватися не на традиції і ритуалі, а на основі єдиних, чітко визначених законів – “фа” (звідси китайська назва цієї школи – “фація”), які спираються на суворі покарання.

Закони, а не особисті бажання чи свавілля правителів мусять лежати в основі державного управління. Концепція державного управління Шан Яна пройнята ворожістю до простих людей, низькою оцінкою їхніх вчинків і переконань, певністю, що лише за допомогою жорстоких законів народ можна тримати в покорі. Цей ідеал «законницької» держави заперечує законодавче встановлення будь-яких

прав підданих і сприймає закон лише як засіб державного управління в інтересах правителів.

Без сумніву, політичні ідеї, які були репрезентовані загаданими вище великими мислителями сход, є цікавими для нас. Вони складають частину політичної культури східної цивілізації і мають велике значення для історії розвитку всієї людської історії. Разом з тим, через різні історичні причини вони майже не впливали на розвиток європейської цивілізації. Значно більший вплив на сучасну Європу має політична думка мислителів Стародавньої Греції та Риму.

Політична думка в Стародавній Греції і Стародавньому Римі розвивалась як форма теоретичного узагальнення інтенсивного політичного життя, характерного для цих суспільств. Функціонування інститутів полісної демократії неможливе без активної участі громадян в політиці, що передбачає вибір оптимальних для цього форм державного устрою, існування механізму вирішення політичних конфліктів, що виникали між громадянами, наявність уявлень про шляхи забезпечення єдності суспільства при наявності очевидних і гострих соціальних відмінностей. Багато ідей, які виникли в той час, не втратили своєї актуальності й дотепер.

Вагомий внесок у політичну теорію належить давньогрецьким мислителям, насамперед, творчістю “СЕМИ МУДРЕЦІВ” (кін. VII – поч. VI ст. до н. е.). Вироблені ними формули “чеснотам – свій, пророкам – чужий”, “силою не роби нічого” (Клеобул); “дотримуйся доброчесності”, “закон – це поєднання права і сили”, “навчившись підпорядкуванню, навчишся керуванню” (Солон); “не погрожуй вільним, нема на те права”, “не бажай неможливого”, “пізнай самого себе”, “слухайся законів більше, ніж ораторів”, “підкоряйся законам” (Хілон); “не красуйся зовнішністю, а будь прекрасний справами”, “вчи і вчись кращого” (Фалес); “не роби того, що не подобається іншому”, “закон – втілення найвищої могутності”, “володій своїм” (Піттак); “бери переконанням, а не силою”, “говори доречно” (Біант); “демократія краще тиранії”, “не карай злочинця, а попереджай злочин”, “люби закони старі, а їжу свіжу” (Періандр) та ін. – покликані були стати моральною нормою співжиття.

СОЛОН (640–559 до н. е.) завдяки рішучим реформам в державному будівництві увійшов в історію як родоначальник давньогрецької демократії. Приватна власність за його доби набула не лише легітимного характеру, а й стала вирішальною ознакою при

визначенні політичних прав громадян, обсяг яких залежав від майнового цензу, а не від походження.

ДЕМОКРИТ (470–366 до н. е.) – його вчення особливо вплинуло на розвиток політичної ідеології: про справедливість у політиці як відповідність природі, про суспільство, державу і закони як штучні утворення людей внаслідок природного процесу, про політичний конформізм і моральну солідарність вільних громадян як необхідний компонент “хорошої” держави. Демокрит доводив земне, а не божественне походження людини (з землі і води), суспільне, а не небесне походження права. У контексті тих ідей фігурували вчення Піфагора (580–500 до н. е.), Геракліта (530–470 до н. е.) та деяких інших давньогрецьких мислителів.

СОФІСТИ – родоначальники раціоналістичних інтерпретацій політичного розвитку (Протагор (481–411 до н. е.), Горгій (483–375 до н. е.), Гіппій (460–400 до н. е.), Антіфонт (V ст. до н. е.), Фрасімах (V ст. до н. е.) та ін.

Заслуга софістів в олюдненні суспільно-політичних явищ, започаткуванні світської теорії політики, держави і права, переміщенні людини з “периферійних позицій” у центр політичного життя, ставленні до неї як до “міри всіх речей”, природної рівності людей, у тому числі й рабів, у розвитку демократичних поглядів.

СОКРАТ (469–399 рр. до н. е.) – вів пошуки раціонального, логічно-понятійного обґрунтування об’єктивного характеру етичних норм, моральної природи держави і права, був принциповим прибічником законності. Основу нормального функціонування держави, її благополуччя він убачав у непорушності законів, підпорядкуванні їм усіх громадян. Дотримання полісних законів Сократ пов’язував з одностайністю громадян, під яким розумів відданість і підпорядкування законам.

Він намагався сформулювати ідеально-розумну сутність держави. Владу, засновану на волі народу й державних законах, Сократ вважав царством, а владу, засновану на свавіллі правителя і спрямовану проти народу, – тиранією. Правління тих, хто дотримується законів, він називав аристократією, правління найбагатших – плутократією, а правління всіх – демократією. При цьому мислитель негативно ставився до участі в управлінні державою більшої частини народу (на його думку, грубих і некомпетентних людей). Управлінню державою Сократ приділяв особливу увагу, стверджуючи, що правити мають компетентні особи.

ПЛАТОН (427–347 рр. до н. е.) – своє політичне вчення він виклав головним чином у трактатах-діалогах “Держава”, “Політик” і “Закони”. Вчення Платона про державу ґрунтується на його філософських поглядах.

Цю ідеальну справедливу державу Платон будує за аналогією з людською душею. Трьом початкам людської душі (розумному, вольовому й чуттєвому) в державі аналогічні три схожих початка – дорадче, захисне й ділове, а цим останнім відповідають три суспільних стани – правителів, воїнів і виробників. Справедливість полягає в тому, щоб кожне початок робило лише свою справу відповідно до встановленої ієрархії. Ідеальна держава Платона – це справедливий, заснований на законах, правління кращих. Таке правління може бути або царською владою (якщо серед правителів вирізняється хтось один – найдостойніший), або аристократією – владою декількох кращих.

Через недосконалість людської природи така держава не може бути вічною і зміниться іншими, гіршими формами правління – тимократією, олігархією, демократією або тиранією. Причому кожна з цих форм є гіршою за попередні.

Демократію Платон розцінював як лад прийнятний і різноманітний, але такий, що не має належного управління. Платон, як й інші давньогрецькі мислителі, заперечував не взагалі демократію як владу народу, а демократію як владу натовпу – охлократію.

Кожну з форм державності губить саме те, що вважається в ній найвищим благом. У тимократії це військові успіхи, в олігархії – багатство, в демократії – свобода. Саме з демократії виростає її продовження і протилежність – тиранія, встановлення якої означає перетворення надмірної свободи в надмірне рабство. Тиранія – найгірша форма державного правління, за якої панують беззаконня, свавілля й насильство. У діалозі “Політик” Платон високо оцінює роль політики в житті суспільства. Він вважає політику царським мистецтвом, яке вимагає знань і вміння управляти людьми. Якщо правителі володіють таким мистецтвом, то не має значення, правлять вони за законами чи без них. У тих державах, де немає істинних правителів, правління повинно здійснюватися через закони.

АРИСТОТЕЛЬ (384–322 рр. до н. е.) – політичні погляди викладені головним чином у працях “Політика” та “Афінська політія”. Займався проблемами походження, сутності та форми держави. Він вважав, що держава виникла не в результаті якоїсь угоди між людьми на основі їх волевиявлення, а природно-історичним шляхом – із сім’ї і поселень як

всеохоплююча і найдосконаліша форма спілкування людей. Зумовлюється цей процес тим, що людина за своєю природою є політичною істотою, і завершення цієї її природи знаходить свій вияв саме в політичному спілкуванні, тобто в державі.

Форму держави Арістотель характеризував як політичну систему, що визначається верховною владою в державі. Трьома правильними формами держави виступають монархія, аристократія і політія, а трьома неправильними – тиранія, олігархія і демократія. Кожна з цих шести основних форм має свої види, залежно від комбінації формоутворюючих ознак.

Найкращою формою правління, за Арістотелем, є політія, в якій влада належить більшості і здійснюється на спільне благо. Найгіршою з неправильних форм держави є тиранія, де влада здійснюється деспотичними методами однією особою в особистих інтересах. Арістотель розрізняє крайню демократію, в якій верховна влада належить народу, а не закону, і помірковану цензову демократію, засновану на примиренні багатих і бідних і пануванні закону. Першу він різко засуджує, другу підтримує.

Політія втілює в собі кращі сторони олігархії і демократії (об'єднує багатих і бідних, багатство і свободу), але вільна від їх недоліків і крайнощів. За Арістотелем, політія є середньою формою держави, в якій у всьому переважає середній елемент. У звичаях це – поміркованість, у майні – середній достаток, у правлінні – середній прошарок. Цей середній прошарок є найціннішим стосовно політики, оскільки він найбільш прихильний до існуючих порядків, і завдяки йому в державі можна пом'якшити суперечність між бідними й багатими, яка є причиною державних переворотів.

ПОЛІБІЙ (210–128 до н. е.) – започаткував політичну історію як науку (“Всезагальна історія”). Історію людства він розглядав як закономірний, необхідний процес руху до нового за всезагальним світовим законом і розумом. Історія державності – природний процес у межах циклу: царство – тиранія – аристократія – олігархія – демократія – охлократія. Полібій детально аналізує сутність цих державних форм, причини занепаду одних та злету інших, визначаючи три головних (царство, аристократія, демократія), групуючи їх за протилежними ознаками: царство – з тиранією, аристократію – з олігархією, демократію – з охлократією.

Найраціональніша форма держави – змішане правління царя, старійшин і народу (переплетення рис царства, аристократії й

демократії). Ця ідея містить концепцію отримань і противаг: три влади не лише підтримують, а й перешкоджають одна одній, наштовхуються на протидію двох інших влад, що забезпечує державі стабільність. Це дає підстави вважати Полібія батьком не тільки політичної історії, а й теорії поділу влад.

МАРК ТУЛЛІЙ ЦИЦЕРОН (106–43 рр. до н. е.) був знаменитим римським оратором, юристом і державним діячем. Державу Цицерон визначає як справу, надбання (лат. *res*) народу (лат. *populi*). Звідси походить і її назва – республіка (лат. *respublica*). Основну причину походження держави він вбачає у вродженій потребі людей жити разом. Цицерон приділяв значну увагу аналізу різних форм державного правління та їх перетворень.

Залежно від числа правлячих він розрізняв три простих форми правління: царську владу (монархію), владу оптиматів (аристократію) і владу народу (демократію). Кожна з цих форм має свої переваги: у царської влади це благовоління до підданих, у влади оптиматів – мудрість, у влади народу – свобода. Але кожній з них властиві й певні недоліки. Так, царська влада і влада оптиматів обмежують свободу народу та усувають його від участі в управлінні державою, а демократія означає зрівнялівку.

Цицерон вважає, що за можливості вибору з простих форм правління перевагу потрібно віддати царській владі, а демократію слід поставити на останнє місце. Але найкращою формою держави є змішана форма, утворювана шляхом рівномірного поєднання достоїнств трьох простих форм правління. Найважливішими достоїнствами такої держави є її міцність і правова рівність громадян.

Після краху Римської республіки, з початком нової ери, популярними стали ідеї Сенеки (3–65 н. е.), Епіктета (50–140 н. е.), Марка Аврелія (121–180 н. е.) та інших римських стоїків, які в умовах посилення авторитаризму, правового свавілля проповідували політичну пасивність, індивідуалізм, космополітизм, фаталізм.

На думку СЕНЕКИ, природна держава з природним правом – це всевіт, що базується на божественному началі, а люди, “рідні один одному”, “співтовариші по рабству”, підпорядковуються світовим небесним законам.

ЕПІКТЕТ дотримувався християнського принципу “чого не бажаєш собі, не бажай іншим”, засуджував рабство і багатство.

МАРК АВРЕЛІЙ розглядав державу як конформістичне утворення з рівним для всіх законом, вважав найважливішою цінністю свободу підданих.

Безумовну актуальність і сьогодні носять думки стародавніх мислителів із приводу етико-правових норм і принципів справедливості в політиці (Конфуцій, “Сім мудреців”, Демокріт, Сократ); належності верховної влади народу (Мо-цзи); обґрунтування важливості існування середнього класу в суспільстві (Аріотель), поділу влад (Полібій), рівності людей (Сенека) тощо.

3.2. Деморалізація політики та абсолютизація державних інтересів у творчості італійського теоретика Н. Макіавеллі

В епоху Середньовіччя політичні знання набули релігійно – етичної форми. Політичні проблеми розглядалися як складова проблем теологічних. Саме так пояснював їх великий католицький теолог АВГУСТІН АВРЕЛІЙ (353–430 р. до н. е.). На його думку, діяльність держави має бути всебічно підпорядкована реалізації волі Божої. Якщо вона від цієї волі відходить, то спотворює своє призначення, смисл якого полягає в реалізації загального блага, яке дається Богом. Джерело зла, соціальних і політичних потрясінь філософ бачив в свободі волі людини, яка відходить від божої волі. Він обґрунтовує принцип безумовного пріоритету церковної влади перед світською, від якої і походять гострі політичні і теоретичні колізії. Сутність влади, яку визначає Бог, благодатна, але конкретні її форми, що реалізуються людиною, можуть бути ганебними і суперечити божественній волі. Цього люди можуть уникнути, якщо усвідомлять загальний порядок змін, встановлений Богом. Закони держави мають гармонійно співіснувати з цим загальним законом і спрямувати поведінку людей відповідно до нього. Якщо державна влада не робить цього, відходить від вимог божественного закону, піддані мають право не виконувати її вимоги.

Відхід від теологічної інтерпретації політики відбувся в епоху Відродження і був пов’язаний передусім з роботами і поглядами Нікколо Макіавеллі.

НИККОЛО МАКІАВЕЛЛІ (1469–1527) – найяскравішим представник політичної думки, знаменитий італійський мислитель і політик. Основні праці – “Правитель” (1513), “Роздуми на першу декаду Тита Лівія” (1519), “Історія Флоренції” (1532). Його вважають творцем нової науки про політику. Макіавеллі приходив до висновку про тісний зв’язок права з інтересами людей, що стоять при владі.

Його ідеї “подарували” життя сучасним соціологічним теоріям еліт (В. Парето, Г. Моска, Ч. Мілс). На нього, як на авторитет і предтечу, посилаються теоретики бюрократії (М. Вебер, Р. Міхельс), корупції (С. Хантінгтон), політичного прогнозування (Д. Белл, Г. Кан, Е. Вінер). Задовго до Конта він висунув ідею “суспільного консенсусу”. Та й саме поняття *stato*, тобто, “державна” зобов’язана своєю появою насамперед Макіавеллі, що вперше застосував його для позначення політичної організації суспільства.

Макіавеллі не тільки побачив появу великих національних держав, але і вказав розвитку буржуазної державності: абсолютистську і республіканську. Він вважав, що необхідно вибирати найкращу державну форму в залежності від співвідношення сил на політичній арені, взаємодії всіх елементів форми держави від завдань, що стоять перед нею. Те, що добре в один час, може бути не придатним для іншого. Важливі для нас і його інші думки про те, що не треба намагатися встановити демократію в розбещеному суспільстві, або, навпаки, монархії – у суспільстві волелюбному.

ПРИНЦИП ВІДНОСНОСТІ ПРАВЛІННЯ – один із принципів політичної теорії Макіавеллі, який говорить: вибір засобів відносний ситуації, оцінка результату відносна засобам, а усе разом – мета, засоби і ситуація – повинні співвідноситися між собою. Наприклад, численні страти не можна виправдати з погляду вищих принципів, але це необхідно зробити з погляду цілей або конкретної ситуації. Ці ідеї викладені Н. Макіавеллі головним чином у його історичних працях. Принципово іншими є його погляди, подані у трактаті “Правитель” (в оригіналі ця праця має назву “*Il principe*”, що означає “одноосібний правитель”). Основний зміст цієї праці складають змалювання образу ідеального, на думку Н. Макіавеллі, правителя та рекомендації щодо того, як йому здійснювати і зміцнювати свою владу.

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОЛІТИКИ І МОРАЛІ – другий принцип. Політику не можна судити з моральних позицій: недоречно осягати й вирішувати політичні проблеми, керуючись моральними міркуваннями, бо влада, політика вже за своєю природою є позаморальними явищами.

Н. Макіавеллі стверджував, що заради досягнення політичних цілей правитель може використовувати будь-які засоби, незважаючи на вимоги моралі: вдаватися до обману, діяти лестощами і грубою силою, фізично знищувати своїх політичних противників тощо. Правитель має бути схожим на сильного лева, щоб страхати вовків, і на хитрого лиса, щоб не втрапити в пастку. По суті справи, відмежування політики від моралі перетворилось у проповідь Н. Макіавеллі аморалізму в політиці. Політика, в розумінні мислителя, – це сфера підступності й віроломства. Відтоді аморальна політика за принципом “мета виправдовує засоби” дістала назву “МАКІАВЕЛЛІЗМ”.

Позиція Н. Макіавеллі пояснюється однією з основних аксіом його політичної філософії – думкою про те, що люди за своєю природою є порочними, егоїстичними і злими істотами, їх турбують не благо держави, а передусім власні матеріальні інтереси. Н. Макіавеллі наголошував, що люди можуть змиритися зі втратою свободи, влади, навіть зі смертю батька, але ніколи й нікому не простять втрати власного майна. Політика покликана відповідати порочній природі людей. Правитель має бути переконаним, що знать – честолюбна, а народ – чернь, яка захоплюється зовнішніми ефектами та успіхом. Покірність підданих найкраще гарантують примус і страх.

УРАХУВАННЯ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ ФОРМ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ – третій принцип політичної теорії Макіавеллі (демократія – олігархія – аристократія – монархія).

Циклічний розвиток форм правління в нього нагадує ідею кругообігу, взаємообертання добра ізла. Він вважає, що політичні перевороти свідчать про нетривкість навіть найпрогресивнішого режиму, тому що його скидають, а на зміну приходять тиранія.

Макіавеллі визначив, що існують *три правильних*, або основних форм правління – монархія, аристократія і народне правління, і три поганих, або *перекручених* – тиранія, олігархія й анархія. Другі так схожі на перших, що легко переходять одна в другу: монархія легко переходить у тиранію, а демократія – в анархію. Фундатор будь-якої з трьох правильних форм правління спроможний установити її лише на невеличкий час, тому що ніякий засіб не утримає її від перетворення у свою протилежність. Конкретний політичний ідеал Макіавеллі – республіка.

На думку мислителя, самозбереження і зміцнення політичної влади будь-якими засобами є домінуючим інтересом державності. В цілому Н. Макіавеллі зробив вагомий внесок у розвиток політичної думки, і західна політологія вважає його основоположником науки про політику.

3.3. Політичні концепції Нового часу

За Нового часу сформувалися основні національні школи високорозвинутої політичної думки, вдосконалювалися актуальні й для сьогодення політичні ідеї. Основні ідеї цього періоду були пов'язані із розвитком двох теорій: суспільного договору та природного права. Фактично мислителі цього періоду намагалися дати відповідь на запитання: хто для кого існує – держава для людини, чи людина для держави?

ОСОБЛИВОСТІ розвитку політичних знань Нового часу:

- аналіз проблем прав та свобод людини, закону і держави, демократичного устрою суспільного життя;
- формування ліберальної політичної ідеології;
- обґрунтування необхідності розподілу влад;
- аналіз цінностей і механізму функціонування буржуазної демократії;
- формування концепції прав людини та громадянина.

ТОМАС ГОББС (1588–1679) – автор знаменитого “Левіафану”, представника англійської політичної думки. На думку Гоббса, людина – не суспільно-політична істота, а егоїстична тварина (“людина людині – вовк”). Рівна від природи, вона отримує “право на все”, яке в умовах суцільного егоїзму, честолюбства перетворюється на “право ні на що”, на війну всіх проти всіх. Для формування стану “людина людині бог” виникає штучна інституція – держава, яка відбирає в індивідів природні права, окрім права на фізичне життя. Безмежні права держави зосереджуються в руках абсолютного монарха, а тому поділ влад на гілки неприпустимий, бо знову призведе до громадянської війни. Влада суверена-монарха не підлягає контролю, він – над законом.

За Гоббсом, держава – це і є суспільство, а суспільство – і є держава, які підносяться над людиною. Тобто, за Гоббсом – людина існує для держави, звідси виникла вся школа тоталітарних вчень.

ДЖОН ЛОКК (1632–1704) – головний фундатор класичного лібералізму. Локк був виразником ліберально-демократичного напрямку англійської політичної думки. У праці “Два трактати про державне правління” він першим серед мислителів на рівні в ланцюжку “особа – суспільство – держава” поставив на перше місце особу (потреби й інтереси людини), на друге – потреби й інтереси суспільства і лише на третє – потреби й інтереси держави. Цей підхід згодом був покладений в основу політичної доктрини класичного лібералізму.

Держава, за Локком, виникла не внаслідок “війни всіх проти всіх”, а з первісного миру і злагоди серед рівних і вільних людей для забезпечення цих природних, невідчужуваних прав і захисту приватної власності. Люди, передавши державі права, не втрачають їх. Держава оберігає такі права. А найдосконалішою формою держави є не абсолютна, а конституційна монархія. Гарантом запобігання в ній політичної сваволі щодо особи повинен бути поділ влад на законодавчу, виконавчу (в т. ч. і судову) та союзну (займається зовнішньою політикою). Такий поділ слід здійснювати на засадах і принципах верховенства закону, якому підпорядковуються всі, в т. ч. й законодавці.

Локк виводить три основних права людини, які в літературі отримали згодом назву “не відчужені”: право на життя, право на свободу, право на власність.

ШАРЛЬ ЛУЇ МОНТЕСК'Є (1689–1755) – французький правознавець, просвітник, один із засновників новітньої політичної науки. У своїх працях – “Персидські листи”, “Роздуми про причини величі римлян і їх занепаду”, “Про дух законів” – він наголошує, що головне завдання держави – забезпечити людині політичні свободи (можливість робити все, дозволене законами, і не робити того, що законами заборонено, бо тоді такої свободи не буде ні для кого), і громадянські свободи (спокій духу, відчуття громадянської безпеки, запобігання необґрунтованим приватним і публічним звинуваченням індивіда, гуманне кримінальне законодавство, неухильне дотримання правил судочинства, недопущення деспотизму і зловживань з боку посадових осіб, суворе дотримання законів і непорушний режим законності).

Монтеск'є стверджував, що таке забезпечення політичних і громадянських свобод можливе лише за існування в державі незалежних одна від одної гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової. *Саме незалежність, а не розподіл функцій між ними*, ставив Монтеск'є на перше місце, розуміючи, однак, що реально в політичному житті може йтися лише про незалежність суду.

Для досягнення справжньої незалежності суддів Монтеск'є пропонує запровадити досвід Франції щодо купівлі-продажу суддівських посад, і “уособлення” цієї влади в присяжних (виборних народних представників, яких періодично скликають на спеціальні сесії).

Незалежність законодавчої та виконавчої влади, за Монтеск'є, має відносний характер, бо насправді в системі стримувань та противаг існує своєрідна “незалежна залежність”, коли одна влада не дає змоги

іншій зловживати своїми функціями, що і є гарантією забезпечення прав і свобод громадян.

Законодавчу владу, на його думку, має уособлювати двопалатний парламент, який складався б з нижньої – народної палати, депутати до якої обиралися б на основі всезагального виборчого права всім населенням, і верхньої – аристократичної палати, палати перів, члени якої призначаються з представників пануючих верств і передають посади своїм спадкоємцям. Такій моделі властиві відносна незалежність палат, розподіл їх функцій і стримування, позаяк обидві палати наділені правом призупинення або скасування рішень одна одної. Ухвалені парламентом закони обов'язкові для виконання виконавчою і судовою гілками влади, тобто законодавці мають пріоритет, але в тому разі, якщо самі підпорядковуються законам.

Найважливішою рисою виконавчої влади Монтеस्क'є вважав швидкість дій. А це можливо за умови, коли вона зосереджена в руках однієї особи – монарха.

Жодна з влад не повинна володіти повноваженнями скасовувати рішення перших двох, але кожна може призупинити ухвалу, яка суперечить законові. Іншими словами, гілки влади стосовно одна одної виконують ще й контрольні функції. Монтеस्क'є блискуче обґрунтував механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина, водночас він доводив, що скасування привілеїв панів, духовенства, дворянства, міщан призведе до деспотичної народної держави.

Прихильно він ставиться до демократії, якій властиве тяжіння суспільства до чеснот і загального блага. Головним для аристократії мислитель вважає помірність (невибагливість), а монархії – честь. Всім їм притаманні відповідні правові системи: для демократії важливо законодавче закріпити рівність прав дітей при успадкуванні, заборонити накопичення багатств в одних руках; для аристократії – обмежити пишноти, щоб не викликати заздощів у бідних; для монархії – зберегти власність, підтримати багате дворянство як силу і велич держави.

Деспотія ж тримається на страху, свавіллі, закони їй не потрібні, бо деспот руйнує суспільство і спотворює природні права людини.

Форма держави визначає не лише “дух законів”, а й характер зовнішньої політики: для республіки – мир і поміркованість, для монархії – войовничість. Неабияке значення для держави має розмір її території: малій республіці загрожують завойовники; велика монархія здатна протистояти їм, але схильна до загнивання зсередини, до деспотизму. Тому невеликим державам доцільно об'єднуватись у

федеративні утворення, де можна буде використати переваги малих і великих країн.

Значний внесок в політичну науку Нового Часу було зроблено Жан-Жаком Руссо, Г. В. Ф. Гегелем, І. Кантом, а також представниками утопічного соціалізму Т. Мором, Т. Кампанеллою, Ш. Фур'є, Р. Оускон та іншими. Ідеї зазначених мислителів, зокрема щодо сутності владних відносин, концепції розподілу влади, теорії суспільного договору, ідеологічних основ розвитку суспільства та інші, буде детальніше розглянуто під час розгляду тем Модулю II.

3.4. Розвиток політичних ідей у XIX–XX століттях

Становлення і розвиток політичної науки в XIX–XX століттях відбувались під впливом соціології і філософії. Цей період став новим етапом у розвитку світової політичної думки.

МАКС ВЕБЕР (1864–1920) – німецький мислитель, вважається основоположником західної соціології і фундатором західної політичної науки. Заслуга М. Вебера як політичного мислителя полягає насамперед у тому, що в своїх творах він ґрунтовно охарактеризував сферу політики і політичних процесів, їх роль у суспільному житті, заклав базові уявлення про такі опорні категорії політичної науки, як влада, політика, держава, бюрократія, демократія, харизма, легітимність тощо.

М. Вебер вважав, що політика – це сфера суспільних відносин з приводу влади або здійснення впливу на розподіл влади як між державами, так і всередині держави між різними групами людей.

Найбільш істотною ідеєю веберівської концепції політики є ідея, що політика є особливим видом людської діяльності. З одного боку, вона представляє собою апарат легітимного панування, а з іншого – специфічну професійну діяльність, що включає все суспільне життя.

Веберівський підхід до політики як до суспільного виробництва, тобто певної макроструктури, в якій всім громадянам надається певне місце і роль у всій системі владних відносин, вплинув на формування структурно-функціонального методу аналізу політики.

ТОЛКОТТ ПАРСОНС (1902–1979) – американський вчений, представник структурного функціоналізму в політичній науці. Політика, за Т. Парсонсом, включає в себе, з одного боку, соціальний механізм, а з іншого – інституціональну структуру. Як соціальний механізм вона складається з трьох елементів: